
KÂDIRİYYE TARİKATI HÂLİSİYYE ŞUBESİ'NDE İCRÂ EDİLEN FERDÎ VE CEMAATLE ZİKİRLER *

INDIVIDUAL AND COLLECTIVE DHIKR PERFORMED IN THE HALISIYYA BRANCH OF THE QADIRIYYA ORDER

Dr. Öğr. Üyesi Mikail DUMLU

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi

Temel İslam Bilimleri

mdumlu@agri.edu.tr

ORCID.ID: 0000- 0003-0140-3373

Atf Gösterme: DUMLU, Mikail, “Kâdiriyye Tarikatı Hâlisiyye Şubesi’nde İcrâ Edilen Ferdî ve Cemaatle Zikirler.” Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD), Aralık 2023, (13) s. 44-70

Geliş Tarihi:

7 Aralık 2023

Kabul Tarihi:

13 Aralık 2023

©2023 AGİİD

Tüm Hakları Saklıdır.

Özet: Kadîrlîk, Abdülkâdir-i Geylânî’ye (v.561/1165-66) nisbet edilen İslâm dünyasının ilk ve en yaygın tarikatıdır. Kâdiriyye Tarikatının elliye yakın şubesi bulunmaktadır. Hâlisiyye şubesi bunlar arasında en yaygın ve günümüze kadar varlığını devam ettiren şubelerden birisidir. Tasavvuf târihinde kol pîri ifadesi, tarikatın asıl pîrinin vefâtından sonraki dönemlerde yaşamış, tarikatın gelişmesi ve yayılması yönünde önemli hizmetleri olmuş, tarikatın usûl ve kâidelerini tesbit ve tertip etmiş veya bu alanda yeni bir icthad şeklinde değişiklikler yapmış olan büyük müşidler için kullanılan bir tabirdir. Saydığımız bu önemli hizmetlerin tamamını bir kısmını gerçekleştirmiş olmaları kendilerinin tarikat içinde “Pir-i Sâni/İkinci Pir” olarak anılmalarına ve kurdukları kolun da yeni bir isimle anılmasına vesile olmuştur. Hâlisiyye’nin kurucusu olan Abdurrahman Hâlis Talebânî tarikatta esmâ-i seb’a ile icrâ edilen seyr ü sülûk usulünü kelime-i tevhîd ve lafza-i celâle hasretmiş, tarikat virdlerinde birtakım kısaltmalar ve zikir şeklinde farklı uygulamalar ihdas etmek suretiyle yeni icthadlarda bulunmuştur. Ayrıca daha önce tarikat zikrinde kullanılmadığı halde ilk kez kudüm ve benzeri aletlerin çalınmasına cevaz vermiş olması sebebiyle kol pîri veya pîr-i sâni olarak anılmıştır. Tarikatları veli yetiştirme mektepleri olarak değerlendirirsek kalp tasfiyesi ve nefis tezkiyesinde evrâd ve ezkârın önemi ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada Kâdiriyye-i Hâlisiyye’nin seyr-ü sülûk eğitiminde önemli bir konuma sahip olan ferdî ve cemaat zikir uygulamaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kâdiriyye, Hâlisiyye, Tasavvuf, Tarikat, Zikir*

Abstract: Qadirism is attributed to Abdulkadir-i Geylani (V.561/1165-66) is the first and most widespread sect in the Islamic world that has been described. There are close to fifty branches of the Qadiriyya Sect. Halisiyye branch is one of the most common branches among these and continues to exist to this day. Decatur branch is one of the branches of Halisiyye branch. In the history of Sufism, the followers are great murshids who made a significant development in the sect in the periods after the death of the founder of the sect, made important contributions to the development and spread of the sect, determined the procedures and rules of the sect or made changes to these procedures and rules in the form of a new ijthad, although it is not necessary. These important services they performed were instrumental in their being referred to as “Pir-i Sani / Second Pir” within the sect and the branch they founded was also referred to with a new name. Abdurrahman Halis Talebani, the founder of Halisiyye, longed for the seyr ü süluk method performed with asma-i seb'a in the sect, word-i tawhid and letter-i celale, and he made new ijthads by creating different applications in

* Bu makale yazarın doktora tezinden hazırlanmıştır.

the form of abbreviations and dhikr in the sect. He was also referred to as kol piri or pir-i sani due to the fact that he had responded to the theft of kudum and similar instruments for the first time, although it had not been used in the cult chant before. If we evaluate the sects as parent education schools, the importance of evrad and ezkar in the purification of the heart and the purification of the soul becomes apparent. In this study, the individual and collective dhikr practices of Kadiriyye-i Halisiyye, which have an important position in the course of leech education, were examined.

Keywords: *Qadiriyya, Khalisiyya, Sufism, Sect, Murshid*

GİRİŞ

Kâdiriyye Tarîkatı İslâm târihinde kurulmuş olan ilk tarikat olma özelliğine sahiptir. Kurucusu olan Abdülkâdir Geylânî ise tasavvuf tarihinin en tanınmış ve manevî şahsiyeti itibâriyle Allah dostlarının en büyüğü olarak kabul edilmektedir. Tasavvuf tarihinde Geylânî'den önceki devirlerde şeyhler etrafında sûfî topluluklar oluşmuş, müridânın gerek şeyhleri ile gerekse birbirleri ile ilişkilerini düzenleyen kurallar belirlenmiş, ikamet edecekleri özel ribat ve hangâhlar inşâ edilmiş olmasına rağmen bu tür oluşumlar şeyhin yaşadığı dönem ve bölge ile sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla süreklilik ve yaygınlık kazanamadıkları için kurumsal bir niteliğe sahip olamamışlardır. Sürekli, yaygın ve kurumsal niteliğe sahip, tarikat olma özelliği kazanmış ilk tasavvufî oluşumlar XII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Yeseviyye tarikatı daha çok Orta Asya'da ve Türkler arasında, Rifâiyye Ortadoğu'da ve Araplar arasında, Kâdiriyye ise Irak başta olmak üzere İslâm dünyasının hemen her tarafında yayılmıştır.¹

Kâdiriyye tarîkatı kuruluş tarihi açısından en eski tarikat olmasına rağmen zamanla yıpranıp dağılmadan, aslî mecrâsından uzaklaşmadan hayatîyetini devam ettirmektedir. İslâm ülkelerinin tamamı başta olmak üzere dünyanın her tarafında faaliyetlerini sürdürme başarısını yakalamış ve her geçen gün gelişmeye devam etmektedir. Elliye yakın şubesiyle yeryüzünün her tarafına yayılan Kâdiriyye Tarîkatı bugün Avrupa ve Amerika kıtasında dahi birçok ülkede İslâm Dînini ve İslâm Tasavvufunu yaymakta ve nice gönülleri tasavvufun engin muhabbet pınarıyla tenvîr etmektedir.

1. Kâdiriyye Tarîkatı Pîri Abdülkâdir Geylânî

Kâdiriyye Tarîkatı, İslâm âlemindeki en yaygın tarikatlardan biridir.² Türk illerinde Halvetiyye'nin ulaştığı yaygınlığa bütün İslâm dünyasında ulaşan tarikat Kâdirîliktir. Bu tarikatın kurucusu olan Abdülkâdir-i Geylânî, İslâm tarihinde pek az insana nasip olan bir

¹ Nihat Azamat. "Kâdiriyye" (İstanbul, DİA, TDV Yayınları, 2001) 1.

² Osman Türer. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, (İstanbul, Seha Neşriyat, 1998) 172.

şöhretin sahibidir. Bunun da ötesinde O, tasavvuf tenkitçileri tarafından bile saygı ile anılmakta ve görüşleri örnek gösterilmektedir. Meselâ, İbn Teymiyye gibi, tasavvuf karşıtı olarak bilinen bir zât ona saygı duymakta ve öğretisini takdir etmektedir.³

Tarîkâta adını veren Abdülkâdir-i Geylânî (k.s.) 470/1077'de Hazar denizinin güneybatısındaki “Gîlân” eyâlet merkezine bağlı Neyf köyünde doğup 91 yıl ömür sürdükten sonra 561 veya 562/1166 yılında bu âleme veda etmiştir.⁴ O'nun doğum, hayat ve vefâtına ebced hesabıyla düşürülen tarihler için seçilen kelimeler, âdeta bir kerâmeti sergiler. Derler ki: “Velîler Sultânı Abdülkâdir-i Geylânî, aşk ile doğdu, kemâl ile ömür sürdü ve kemâl-i aşk ile vefât etti.” Burada kullanılan kelimelerden aşk'ın, ebced hesabıyla toplamı 470, kemâl kelimesinininki 91 ve kemâl-i aşk deyiminininki de 561'dir.⁵

Arapça'da “el-Cîlî, el-Cîlânî”, Farsça'da “Gîlî, Gîlânî”, Türkçe'de ise “Geylânî” şeklinde telaffuz edilen nisbesiyle tanınan⁶ ve Gavsü's-Samedânî, Gavsü's-Sekaleyn, İmâm-ı Eimme, Mahbûb-i Subhânî, Muhyiddîn, Bazu'l-Eşheb, Kutbu'r-Rabbânî, Mahbûbu's-Subhânî, Sultânu'l-Evliyâ ve Burhânu'l-Asfiyâ⁷ gibi lakaplarla anılan Geylânî'nin künyesi Muhyiddîn Ebû Muhammed b. Ebû Salih Mûsa'dır.⁸

Babası Ebû Sâlih Mûsâ'nın mütedeyyin birisi olduğu bilinmekte, ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Devrin tanınmış zâhid ve sûfilerinden olan Ebû Abdullah es-Savmâî'nin kızı olan annesi Ümmü'l-Hayr Emetü'l-Cebbâr Fâtıma'nın da kadın velilerden olduğu kabul edilir. Babasını daha küçük yaşlarda iken kaybeden Geylânî, annesinin yanında

³ Süleyman Uludağ. *Abdülkâdir Geylânî*, İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul, TDV. Yayınları, 1988), I/234-239.

⁴ İmam Şa'ranî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, trc. Abdülkâdir Akçiçek (İstanbul, Erkam Yayınları, 1986), 450; Hocazâde Ahmed Hilmî. *Hadikatü'l-Evliyâ'dan Silsile-i Meşâyih-i Kâdiriyye*, (İstanbul, Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, H.1318), 34; Sadık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye: Tarikatler ve Silsileleri, Melâmiyye, Kâdiriyye, Halvetiyye, Sûfî ve Tasavvuf*, (İstanbul, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1338), 7; Hüseyin Fevzi Paşa, *Ükûdi'l-Cevâhir fi Selâsili'l-Ekâbir*, trc. Melih Yuluğ, (İstanbul, Uluçınar Yayınları, 1979) 101.

⁵ Vicdânî, Age., 7; Abdülaziz Cumhur. *Sultânu'l-Evliyâ Hz. Abdülkâdir Geylânî: Asrı, Hayatı, Tarikatı, Eserleri*. (İstanbul, Cumhur Yayınları, 1981) 27; Yaşar Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, (İstanbul, Sidre Yayıncılık, 1988),162; İsa Çelik, *Vuslata Davet - Kıymılı Selim Baba Hayatı Ve Tasavvufi Eserleri*, (İstanbul, İnsan Yayınları, 2004), 37; Abdulcebbar Kavak, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak'ta Tasavvuf 17. Yüzyıl*. (Ankara, Hermes Ofset, 2016), 53-55.

⁶ Çelik, Age.,22.

⁷ Harîrîzâde Muhammed Kemaleddin. *Tıbyânu Vesâili'l-Hakâyık fi Beyâni Selâsili't-Tarâik*, (Süleymâniye Kütüphanesi; İbrahim Efendi, No: 430-432, ts.) III/I, vr.37; Hocazâde, Age., 33.

⁸ Türer, Age.,172.

ve dedesi Savmâî'nin himayesinde büyüdü.⁹ Nesebi ana tarafından Hz. Hüseyin'e, baba tarafından ise Hz. Hasan'a ulaşmaktadır.¹⁰

İlk tahsiline doğduğu yer olan Gîlân'da başlayan Abdülkâdir, on sekiz yaşına gelince ilim tahsili için annesinin müsadetiyle bir kafiye katılıp Bağdat'a gitti.¹¹ Abdülkâdir-i Geylânî'nin ilim tahsil ettiği hocaları: Ebû Saîd el-Mahzûmî, Zekeriya et-Tebrîzî, Şeyh Hammad Debbâs, Ebû'l-Vefâ, Ebû Salih'tir.¹²

Hanbeliyye Mezhebi'ne mensup olan Geylânî'nin kendi ifâdelerinden, yirmi beş yılını tecrîd ve tefrîd ile sahrâ ve çöllerde riyâzet ve mücâhede ile geçirdiği anlaşılmaktadır.¹³

İmâm-ı Rabbânî, *Mektubât*'ının son mektubunda O'nun ma'nevî sahada pek ender insana nasip olabilecek bir makâma sahip olduğunu açıkça belirtmektedir.¹⁴ Hatta Abdülkâdir Geylânî (k.s.)'nin manevî tasarrufunun diğer tarîkatların pîrlerinin tamamının tasarrufundan daha geniş olduğunu, O'nun velâyet-i Muhammediyye'nin son noktasına ulaştığını, kıyâmete kadar gelecek olan bütün velîlerin ancak onun vâsıtası ile Hak Teâlâ'dan, Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den feyz alabileceklerini, her asırda gelen müceddidlerin onun vekilleri olduğunu söylemektedir.¹⁵

Şerîatı ve tarîkatı mezceden büyük bir mutasavvıf olarak tanınan Abdülkâdir-i Geylânî'den İran, Mısır, Yemen ve Şam'dan âlimler gelerek ilim öğrenmişler ve feyiz almışlardır.¹⁶ "*Fethu'r-Rabbânî*" isimli eserinde bizzât ifâde ettiklerine göre en az beş yüz gayr-i müslîm huzûr-u saâdetlerinde İslâm dîni ile şereflenmişler, yirmi binden fazla kişi ise himmet-i âliyyeleriyle günâhlarına tevbe ederek hak yola girmişlerdir. Fakat büyük bir tevâzu âbidesi olan Hazreti Pîr bütün bunların kendisine âit olmadığını Kâinâtın Efendisi Hazreti

⁹ Uludağ, Age., I/234.

¹⁰ Vicdâni, Age., 6; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Osmanlıca'dan çev. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, (İstanbul: Seha Neşriyat, 1990), 58; Çelik, Age., 38.

¹¹ Hocazâde, age., 34.

¹² Muhammed b. Yahya et-Tâdifî, *Kalâidü'l-Cevâhir fî Menâkibi's-Şeyh Abdülkâdir el-Cilânî*. (Kâhire: Matbaa-i Meymene, 1317), 21-23.

¹³ Hocazâde, Age., 36, 39; Vassâf, Age., 63.

¹⁴ İmâm-ı Rabbânî, Ahmed b. Abdülhad el-Fârûkî es-Serhendî, *el-Mektûbât*, (İstanbul: Demir Kitapevi, 1963), 185.

¹⁵ İslam Alimleri Ansiklopedisi, ts: c.7/204

¹⁶ Türer, Age., 172; Çelik, Age., 38.

Muhammed Mustafa (s.a.v) Efendimizin rûhâniyyeti ve bereketiyle müyesser olduğunu vurgulamaktadır.¹⁷

Geylânî Hazretleri 561/1165 senesi Rebû'l-âhir'in 8. Cumartesi gecesi yatsı namazından sonra âhîret âlemine göç etmiştir. Bu vefâtın 562/1166 senesinin Rebû'l-âhir'inin 9. Cumartesi gecesi vukû bulduğunu nakledenler de vardır. Türbesi Bağdat'ta Bâbü'd-Derc medresesindedir.¹⁸

1.1. Eserleri

1) **el-Gunye li Tâlibi Tarîki'l-Hak:** Abdülkâdir Geylânî (k.s.)'nin bizzât te'lif ettiği eseridir. Bu eserinde şerîat ve tarîkatı mezcettiği gözlenmektedir. Başta Geylânî olmak üzere mutasavvıflar tarîkatı “şerîatı yaşama sanatı” olarak tarif ederler. Bu tarife uygun olarak Hz. Pîr kitabında fıkıh, akâid ve tasavvuf konularını birlikte işleyerek tasavvuf yolunun sâliklerine âdeta, önce şerîat sonra tarîkat diye mesaj vermektedir. Beş bölümden oluşan eserin birinci bölümünde İslâmın şartları nın yanı sıra beslenme, giyinme, nikâh, sefer âdâbı gibi konular işlenmiştir. İkinci bölümde ehl-i sünnet itikâd esasları ve bâtil fırkaların eleştirileri yer almaktadır. Üçüncü bölümde tevbe, takva, istiâze ve benzeri mevâiz konuları ile mübârek gün, gece ve aylar izâh edilmiştir. Dördüncü bölüm nâfile ibâdetler için ayrılmıştır. Beşinci ve son bölüm ise tasavvufî konuların ele alındığı, mürîdlerin el kitabı denilecek özellikte özlü bilgilerin yer aldığı bölümdür. Eser Türkçe ve Farsça'ya tercüme edilmiştir.

2) **el-Fethu'r-Rabbânî ve'l-Feyzü'r-Rahmânî:** Abdülkâdir Geylânî (k.s.)'nin vaazlarının derlemesinden oluşmaktadır. Ayrıca eserin sonunda Geylânî Hazretlerinin vefâtı sırasındaki vasiyeti yer almaktadır.¹⁹ Eser Hz. Pîrin torunu olan Afîfüddîn b. Mübârek tarafından sohbetlerin bizzat kayıt altına alınması sonucunda yazılmıştır. Afîfüddîn'in her sohbetin başına düştüğü zaman ve mekân kayıtlarından bu sohbetlerin Cuma sabahları ve Pazartesi akşamları medresede, Pazar akşamları ise dergâhta yapıldığı anlaşılmaktadır. Eserde tasavvufun birçok konusu etkili bir üslupla ve her kesim insanın istifâde edebileceği bir tarzda yazılmıştır. Toplam 62 sohbetten oluşan duygu ve heyecan faktörlerinin baskın olduğu eser

¹⁷ Abdülkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî ve'l-Feyzü'r-Rahmânî*, (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1973), çev. Abdülkâdir Akçiçek. *İlahi Armağan*. (İstanbul, Bedir Yayınevi, 1988) 190.

¹⁸ Hocazâde, Age., 40; Vicdânî, Age., 33; Gündüz, Age., 115.

¹⁹ Dilaver Güner. *Abdülkâdir Geylânî, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1999, 111.

başarılı bir vaazın gerektirdiği samimi uslûbu ve etkileyici özelliği ile onu, tasavvuf edebiyâtının güzel örnekleri arasında saymamızı gerektirmektedir.²⁰

3) Fütûhu'l Gayb: Bu eser Hazreti Pîr'in oğlu Abdurrezzâk tarafından, babasının sohbet meclislerinden derlenmiştir. İslâm dünyasında oldukça fazla rağbet gören kitabın Türkiye'de birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Eserin İbn-i Teymiyye gibi tasavvuf karşıtı birisi tarafından “Şerhu Kelimât min Futûhi'l-Gayb” ismiyle şerhedilmesi de Geylânî'nin şerîat ve tarîkat dengesini korumaktaki başarısının ve manevî tasarrufunun genişliğine delil olabilecek mâhiyettedir. Hz. Pîr'in vefâtı anlatımıyla neticelenen eser Abdülkâdir Akçiçek tarafından “Fütûhu'l-Gayb, Gizliden Sesler” ismiyle Türkçeye çevrilmiştir.

4) Cilâlu'l-Hâtır min Kelâmi'ş-Şeyh Abdilkâdir fi'z-Zâhiri ve'l-Bâtın: Eser Geylânî Hazretlerinin sohbetlerinin derlemesinden ibârettir. Dilaver Gürer tarafından “Cilâlu'l-Hâtır: Yolun Esasları” ismiyle tercüme edilmiştir.

5) Mektûbât: İsminden anlaşılacağı üzere eser Geylânî (k.s.) Hazretlerinin yazmış olduğu on beş mektuptan oluşmaktadır. Mektupların kimlere yazıldığı belirtilmemiştir. İran şahına, Ahmed er-Rifâî Hazretlerine veya umuma yazıldığı yönünde görüşler ileri sürülmüştür. Geylânî mektuplarında iki yüz yetmiş beş âyet-i kerîmenin tefsirine yer vermiştir. Özellikle âyet-i kerîmelerin ledünnî (işârî) manalarının da işlenmiş olması dikkate şayandır. Eser mükemmel bir nasihat rehberi örneği olarak değerlendirilmektedir. Farsça olarak yazılmış olan eser Arapça ve Türkçe'ye çevrilmiş olup Hüseyin Fevzi Paşa tarafından “Mektûbât-ı Geylânî”, Re'fet Paşa tarafından “Mektûbât-ı Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî Tercümesi” ve Abdülkâdir Akçiçek tarafından “O'nun Mektupları” adıyla yayınlanmıştır.

6) Sırru'l Esrâr ve Mazharu'l Envâr fi mâ Yehtâcu ilehi'l-Ebrâr: Aynı isimle Hâlid Muhammed Adnân ez-Zer'î ve Muhammed Ğassâl Nasûh Ezkûl tarafından tahkikli olarak 1993'te Sûriye'de basılan eser Abdülkâdir Akçiçek tarafından “Sırru'l-Esrâr, Ötelerden Sırlar” adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Tosun Bayrak “The Secret of Secrets” adıyla ingilizce'ye çevirmiş, Melikşâh Sıddîkî el-Kâdirî ise Farsça şerhini yapmıştır.

7) el Füyûzâtü'r Rabbâniyye fi Evrâdi'l Kâdiriyye: Hz. Pîrin nazım ve nesir halinde dua ve evrâdının yer aldığı bir risâledir. Celal Yıldırım tarafından “İlâhî Feyzler” adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

²⁰ Muhittin Uysal, *Tespit ve Yorum Bakımından Tasavvuf Kitaplarında Bulunan İhtilaflı Haberler*. (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999), 183.

8) es-Sirâcü'l-Vehhâc fî Leyleti'l-Mi'râc: Hz. Peygamber (s.a.v)'in fazîletlerinin anlatıldığı küçük bir risâle şeklindeki eser hicrî 1974'te İsmail Hakkı Uca tarafından Konya'da, Ahmed Muhtar Giridî tarafından ise 1312 yılında İstanbul'da Türkçe'ye çevrilmiştir.

9) ed-Dürerü's-Seniyye fî'l-Mevâizi'l-Geylânîyye: Eser Muhammed Seyfeddîn el-Geylânî tarafından Hz. Pîrin eserlerinden seçilmiş 19 konu, iki vasiyet, nefsin mertebelerini konu edinen bir makâle ve Hazreti Pîr'in altmış özdeyişinden oluşmaktadır.

10) Tenbîhu'l-Ğabî fî Ru'yeti'n-Nebî: Eser tasavvufî ahlâka dâir konularını muhtevîdir. Ebûbekir el-Meşbelî es-Sindî tarafından neşredilmiştir.

11) el-Muhtasar fî İlmi'd-dîn: Ebûbekir el-Meşbelî es-Sindî tarafından neşredilen eser tasavvufî ahlâk konularını içermektedir. A. Scarabel tarafından İtalyanca tercümesiyle birlikte yayınlanmıştır. Eser bu haliyle Süleymânîye Kütüphanesi'nde mevcuttur.

12) Usûlü's-Seb'a: Eser âriflerin yedi makâmından bahsetmektedir. Muhteviyâtı "Behcetü'l-Esrâr" da mevcuttur.

13) Usûlü'd-dîn: Geylânî Hazretlerinin itikâdî görüşlerinin yer aldığı eser Ali b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hekkârî tarafından istinsâh edilmiştir.

14) Risâle fî't-Tevhîd: Eser akâid ve tasavvufî konuları muhtevîdir. Süleymânîye Kütüphanesi'nde mevcuttur.

15) Akîde: "Behcetü'l-Esrâr" ın hâmişinde ve "Fuyûzâtu'r-Rabbâniyye fî'l Meâsir ve'l-Evrâdi'l-Kâdiriyye" de mevcut bölümlerden oluşmaktadır. D. Gürer'in çalışmasının sonunda Türkçe tercümesi mevcuttur.

2. Kâdiriyye Tarîkatı'nın Anadolu'ya Gelişi

Kâdiriyye ve Rifaiyye tarikatlarının daha XIV. asır sonlarıyla XV. asrın ilk yarılarında Anadolu'da var oldukları bilinmektedir.²¹ Uzunçarşılı'ya göre Kâdirîlik diğer tarikatlara nazaran daha sonraki dönemlerde Eşref-i Rûmî ile Osmanlı ülkesine girmiş fakat diğerleri

²¹ Kâdiriyye'nin bâzı müntesiplerinin Moğol zulmünden kurtulmak için Kayseri'ye gelip yerleştikleri bilinmektedir. XIII. Yüzyılın ilk yarısında Abdülkâdir Geylânî'nin Cezîre bölgesinde görevlendirdiği halifesi Şeyh Muhammed el-Kâdirî'nin torunları ve Musul bölgesinde tekkesi bulunan Şeyh Ebûbekir Abdülazîz'in torunu Seyyid Tâceddîn Sultan Tâc Kayseri'ye gelerek yerleşmişler ve Moğolların tazyîki sebebiyle pek başarılı olamaları da Kâdiriyye Tarikatını yaymaya çalışmışlardır. (Sebânû, 2009: 260-293; Kavak, 2016: 76)

gibi sür'atle yayılmayarak ancak XVII. yüzyılda Tosya'lı İsmail-i Rûmî'den (v.1631) itibaren umumileşmeye başlamıştır.²²

Eşref-i Rûmî, 754/1353'te İznik'te dünyâya geldi. Eşrefzâde, İbnü'l-Eşref, Eşref-i Rûmî ve Pîr-i Sâni isimleriyle de bilinir. İlim tahsiline küçük yaşlarda İznik'te başlayan Rûmî bir müddet sonra Bursa'ya giderek çeşitli âlimlerden ders okudu. Emir Sultânın delâletiyle, Hacı Bayram-ı Veli'ye intisab edip on bir sene kalan Eşref-i Rûmî'ye şeyhi tarafından çok ağır hizmetler gördürüldüğü anlatılmaktadır. Hacı Bayram-ı Veli'nin yanında tarikat terbiyesi alan Eşrefoğlu, Şeyhinin kızı "Hayrunnisa" ile evlendi.

Daha sonra pîrinin izniyle İznik'e döndü. Bir müddet sonra şeyhini ziyaret için Ankara'ya giden Eşrefoğlu'nu, Hacı Bayram-ı Veli, Hama şehrinde Abdülkâdir-i Geylânî'nin torunlarından Hüseyin Hamevî'ye gönderdi. Hamevî, yanında bir erbaîn çıkararak Eşrefoğlu'na hilâfet vererek, onu Kâdiriyye Tarîkatı'nın, Anadolu'da neşrine me'mur etti. Dergâhını İznik'te kuran Eşrefoğlu, Kâdiriyye Tarîkatı'nın kendi muhîtinde suratle yayılmasında muvaffak oldu. Hayatını zikir ve ibâdete hasreden Eşrefoğlu'nun tasavvufî şiirleri, *Müzekki'n-Nüfûs* ve *Tarîkatnâme* adlı eserleri vardır. Eşrefoğlu 874/1470 tarihinde İznik'te vefât etti.²³

Tosya'lı İsmail-i Rûmî, tahsilini memleketi Kastamonu'da yaptıktan sonra Bağdat'a gitmiş, Kâdiriyye'ye intisab ederek Şeyh Feyzullah Efendi'den hilâfet almış, Pîr-i Sanî ünvanıyla İstanbul'a gelip Topkapı'daki Kâdirihâne'de vefâtına kadar irşâd ile meşgul olmuştur. H.1041/M.1631'de vefât eden şeyh kendi dergâhına defnedilmiştir. İsmail-i Rûmî, Osmanlı memleketlerinde Kâdiriyye Tarîkatı'nın yayılmasında âmil olup birçok şehir ve kasabalarda tekke açtırmıştır.²⁴

3. Hâlisiyye Şubesi Zikri

Hâlisiyye Şubesi²⁵ büyük mutasavvıf ve şâir Abdurrahmân Hâlis Talebânî önderliğinde kurulmuştur. Kerkük'te doğmuş ve burada yaşamış olan Abdurrahman Hâlis, gerek ilmî ve edebî yönden gerekse manevî sahada şöhret kazanmış mümtâz bir sûfidir. Hâlisiyye Şubesi

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı. (1983). *Osmanlı Tarihi*, I-XI, 2. bs., Ankara: TTK. Basımevi: I/344.

²³ Mehmet Zeki Pakalın (1971). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB I-III, 2. bs. I, 564-567; Selçuk Eraydın (2001). *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 6. bs., İstanbul: İFAV Yayınları Age., 439.

²⁴ Uzunçarşılı, Age., I/250-252.

²⁵ Hâlisiyye hakkında bkz.: İsa Çelik, *Kâdiriyye Tarîkatı Halisiyye Şubesinin Kurucusu Şeyh Abdurrahman Hâlis Kerkükî*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2008); Mikail Dumlu, *Kâdiriyye Tarîkatı: Hâlisiyye Şubesi*, (Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2018).

dünyanın birçok ülkesinde müntesipleri bulunan ülkemizde de yaygın olan tarikatlardandır. Irak başta olmak üzere İran, Mısır gibi İslâm ülkelerinde yayılan Hâlisiyye, Türkiye'nin birçok ilinde faaliyet göstermektedir. İngiltere, Almanya, Fransa, Belçika, Danimarka, Hollanda gibi birçok Avrupa ülkesinde ve Amerika, Avusturya ve Kanada'da yayılma imkânını elde etmiştir.

Abdurrahmân Hâlis Kerkukî, “Kurtlar Vadisi Irak Filminde Kültürel Ögeler ve Kimlik Sunumları Üzerine Bir İnceleme” isimli makâlede vurgulandığı gibi, bütün toplum kesimleri tarafından sevilip sayılan, sözü dinlenen bir insan olmasının yanı sıra, uzlaştırıcı kişiliği ve örnek tavırlarıyla öne çıkan bir tarikat şeyhini temsil etmektedir.²⁶

Kâdiriyye-i Hâlisiyye’de zikir iki şekilde icrâ olunur..Birincisi mürîdânın ferdî olarak yaptıkları, herkesin kendine özgü ism-i şerîfleri zikrettiği tesbîhâttir. İkincisi ise toplu halde tekke ve dergâhlarda yapılan halka-i zikirdir.

3.1. Ferdî Zikirler

Ferdî zikir müridin her gün tek başına zikretmesi gereken virdleri ifade etmektedir. Kâdiriyye-i Hâlisiyye’de seyr-ü sülûk eğitiminin olmazsa olmazı olarak görülen bu virdler mutlaka yerine getirilmelidir. Hâlisiyye meşâyihından Hacı Mustafa Hayri Baba’ya göre tarîkata intisab eden bir mürîd Allah Teâlâ’nın huzûrunda söz vermiştir. Günlük virdini mutlaka yapmak mecbûriyetindedir. Şâyet belirli bir vakit nefse ve şeytana uyup çekememiş ise tevbe edip tekrardan devâm etmesi gerekir. Ancak herhangi bir mazereti olmadan kasden tarîkini bozan kişinin yüzü arkasına döner. Yani Hak Teâlâ (c.c.) katında bîatını bozmuş olur.²⁷ Dersini aksatan mürîd manevî sermayesinin eksilmesi sebebiyle Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’e yakınlaşma yolunda geri kalır.²⁸

Günlük tesbîhler günün herhangi bir vaktinde çekilebilir. Ancak en güzel olanı seher vaktinde teheccüd namazının akabinde yapılmasıdır. Bu mümkün olmazsa sabah namazı sonrası yapılmalıdır, bu da mümkün olmazsa ikindi namâzı ile akşam namâzı arası efdâl görülmektedir. Şâyet buna da fırsat bulunamazsa günün herhangi bir vaktinde çekilebilir. Oturuş açısından en güzeli dizüstü sünnet üzere çekilmesidir. Şâyet geçerli bir mazeret söz konusu ise bağdaş kurarak da çekilebilir. Abdestli olarak çekmek gereklidir. Zor durumda

²⁶ Ayhan Selçuk, “Kurtlar Vadisi Irak Filminde Kültürel Ögeler ve Kimlik Sunumları Üzerine Bir İnceleme”, (İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi 22 Kış-Bahar, 2006), 195.

²⁷ Ögüt, Age., 51.

²⁸ Albayrak, Age., 118.

kalınır, abdest alınamazsa yine de çekebilir. Abdestsiz olarak çekilirse sevâbı eksik olur. Hanımların hasta oldukları günlerde tesbîhlerini çekmelerinde, duâ mahiyetinde olan kısa sûreleri ezberden okumalarında bir sakınca yoktur. Tesbîh çıkarıp virdini okumanın uygun olmayacağı yerlerde günlük virdini yapmak mecbûriyetinde kalınırsa esmâ sayıları tahmîn edilerek saymadan da zikredilebilir. Allâh Teâlâ (c.c.) böyle bir durumdaki kulunu niye yüz adet değil de yüz beş adet okudun diye hesâba çekmez. Niyetine ve durumuna göre ecrini alır.²⁹

Muftafa Hayri Efendi Kâdiriyye-i Hâlisiyye evrâdının on iki tarîkatın evrâdını mu'cem ve hepsine uygun olduğu kanaatindedir. Hâlisiyye evrâdında yer alan istiğfâr, duâ, hamdele ve salvele, Kelime-i Tevhîd, lafza-i Celâl, Besmele ve İhlâs-ı Şerîf'den farklı olarak diğer tarîkatlarda fazlaca bir evrâd ve ezkâr yer almamaktadır.³⁰ Kâdiriyye Tarîkatı Hâlisiyye Şubesi'nde günlük virdler hafî (sessiz) en azından kendi duyacağı kadar sesli olarak çekilmesi tavsiye edilirken toplu zikirlerde cehrî (sesli) zikir³¹ esas alınmaktadır. Bu yönüyle Kâdiriyye-i Hâlisiyye'nin diğer tarîkatların usullerini bünyesinde topladığı Hayri Baba ve halîfeleri tarafından dile getirilmektedir.

Mustafa Hayri Efendi tasavvuf literatüründe “Letâif-i Seb'a” diye ta'bir edilen İletâif zikrine Kâdiriyye Tarîkatı'nda yer alan “Latîfe-i Sırru's-Sır” latîfesinin de eklenmesiyle sekize çıkarılan insan vücûdundaki “Latîfe-i Kalb, Latîfe-i Rûh, Latîfe-i Sır, Latîfe-i Sırru's-Sır, Latîfe-i Hafî, Latîfe-i Ahfâ, Latîfe-i Nefs ve Letâif-i Küll” hassalarının açılması için yapılan esmâ zikrini müridânına telkin etmektedir. Bunun yanısıra gerekli gördüğü sâliklere “Latîfe-i Tûrâbiyye, Latîfe-i Mâiyye, Latîfe-i Nâriyye ve Latîfe-i Hevâiyye” zikirlerini de telkin etmişlerdir.³²

Kâdiriyye-i Hâlisiyyede ferdî yapılan zikirler “Ders” olarak isimlendirilir. Kolaydan başlayarak manevî terakkiye uygun olarak çoğaltılır. Ferdî zikirler üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci Ders:

Mübtedilere verilen başlangıç virdidir. Şu şekilde icrâ olunmaktadır:

²⁹ Albayrak, Age., 125.

³⁰ Ögüt, Age., 124.

³¹ Bu konuda bkz.: Birol Yıldırım, *Kesret Çarşısında Bir Hikmet Dükkânı Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları), 2019, 351-360; a.g.y., Kemalîyeli (Eğin) Tanınmamış Bir Velî: “Fütûhî Baba” ve “Tuhfetü'l-mecâlis” Adlı Eseri”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 2018,14/6, ss. 151-182, 154.

³² Ögüt, Age., 126-127.

“Evvelâ Eûzü-Besmele çekilerek bir Fâtiha-yı Şerîf, üç İhlâs-ı Şerîf, bir Salevât-ı Şerîfe okuyup hâsıl olan sevâbı sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) Efendimizin mübârek rûh-u şerîflerine, İmâm-ı Ali, İmâm-ı Hüseyin, Şeyh Hasan-ı Basrî, Pîrimiz Abdülkâdir Geylânî Hazretlerinin, Hacı Mustafa Hayri Baba Hazretlerinin ve Hacı Mustafa Yaşar Baba Hazretlerinin mübârek rûh-u şerîflerine ve şeyhimizin rûhâniyyetine ve bunlar arasında Tarîkât-ı Âliyye-i Kâdiriyye’den gelmiş geçmiş bil cümle silsile-i meşâyih-i kirâm efendilerimizin ervâh-ı şerîflerine hediye edilir.

Beş dakika تَفَكُّرُ الْمَوْتِ Tefekkürü’l-Mevt/Ölüm hali düşünülür.

Beş dakika الرَّابِطَةُ الشَّرِيفَةُ Râbitâ-i Şerîfe/Cenâb-ı Hakk’tan şeyhine kadar düşünülür. Râbita Hayri Baba Hazretlerine yapılacaktır.

Daha sonra:

"إِلَهِي أَنْتَ مَقْصُودِي وَرِضَاكَ وَ لِقَاكَ مَطْلُوبِي"

“İlâhî ente maksûdî ve rızâke ve ligâke matlûbî” denilerek tesbîhe başlanır.

33 veya 100 kez “اَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ” “Estağfirullâh-Elhamdülillâh”.

Sonunda bir kez “الْعَظِيمِ الْكَرِيمِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ” “El’azîm el’kerîm ellezî Lâ ilâhe illâhû”

33 veya 100 kez “اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ” “Allâhümme Salli alâ Muhammedin ve alâ Âli Muhammed” (Sonunda bir kez “وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ” “Ve sahibihî ve sellim”)

33 veya 100 kez “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” “Lâ ilâhe illellâh” (Sonunda bir kez “مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ” “Muhammedun Resûlullâh”)

100 veya 300 kez “اللَّهُ” “Allâh” (Sonunda bir kez “جَلَّ جَلَالُهُ” “Celle Celâlüh”)

33 veya 100 kez İhlâs-ı Şerîf Sûresi okunacak. (Her okunuşta Besmele çekilip en sonunda da bir kez “صَدَقَ اللَّهُ الْعَظِيمُ: Sadakallâhü’l-Azîm” denir.)

Bu beş ism-i şerîf çekilip bittikten sonra yeniden bir Fatihâ, üç İhlâs ve bir Salevât-ı Şerîfe okunur. Hâsıl olan sevâb Peygamber Efendiimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)’in mübârek rûh-u şerîflerine ve Habîb’in dört yârı, İslâm’ın dört büyük halîfesi Hz. Ebû Bekri’s-Sıddîk, Hz. Ömerü’l-Fârûk, Hz. Osmân-ı Zinnûreyn, Hz. İmâm-ı Ali Mürtezâ Kerremellâhu vecheh, İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin (r.a.) ve Cemî-i Enbiyâ-i mürselîn efendilerimizin, Evlâd-ı Resûl’ün, Ezvâc-ı Resûl’ün, Ashâb-ı Resûl’ün ve Cemî-i Evliyânın, Şeyh Hasan-ı Basrî, Pîrimiz Abdülkâdir Geylânî Hazretlerinin, Hacı Mustafa Hayri Baba Hazretlerinin ve Hacı Mustafa Yaşar Baba Hazretlerinin mübârek rûh-u şerîflerine ve şeyhimizin

rûhâniyyetine ve bunlar arasında Tarîkât-ı Âliyye-i Kâdiriyye'den gelmiş geçmiş bi'l-cümle silsile-i meşâyih-i kirâmın mübârek ervâh-ı şerîflerine ve ana-baba, hısım akrabâ-yı taallukâtımızdan âhirete göçenlerin ruhlarına, melâike-i mukarrebîn'in ruhâniyyetine tarafımdan hediye ettim denir.” Duânın bu kısmından sonra eklenmek istenen duâlar varsa eklenebilir.

İkinci Ders:

Birinci derste yer alan “اللَّهُ” “Allâh” ism-i şerîfi ile İhlâs-ı Şerîf arasına aşağıdaki on üç ism-i şerîfin eklenmesinden ibârettir. Mürşidin takdirine göre bölüm bölüm veya hep birlikte verilmektedir. Asıl isimler olması sebebiyle önce bu ilk beş esmâ, daha sonra “furû esmâ” diye isimlendirilen aşağıdaki İsm-i şerîfler telkîn olunmaktadır.

- 100 defa “هُوَ” “Hü” (Sonunda bir kez “جَلَّ جَلَالُهُ” “Celle Celâlüh”)
- 100 defa “حَقٌّ” “Hakk” (Sonunda bir kez “جَلَّ جَلَالُهُ” “Celle Celâlüh”)
- 100 defa “حَيٌّ” “Hayy” (Sonunda bir kez “جَلَّ جَلَالُهُ” “Celle Celâlüh”)
- 100 defa “كَيُّوْمٌ” “Kayyûm” (Sonunda bir kez “جَلَّ جَلَالُهُ” “Celle Celâlüh”)
- 100 defa “كَهَّارٌ” “Kahhâr” (Sonunda bir kez “جَلَّ جَلَالُهُ” “Celle Celâlüh”)
- 100 defa “وَهَّابٌ” “Vehhâb” (Sonunda bir kez “جَلَّ جَلَالُهُ” “Celle Celâlüh”)
- 100 defa “فَتَّاحٌ” “Fettâh” (Sonunda bir kez “جَلَّ جَلَالُهُ” “Celle Celâlüh”)
- 100 defa “وَاحِدٌ” “Vâhid” (Sonunda bir kez “جَلَّ جَلَالُهُ” “Celle Celâlüh”)
- 100 defa “أَحَدٌ” “Ehad” (Sonunda bir kez “جَلَّ جَلَالُهُ” “Celle Celâlüh”)
- 100 defa “صَمَدٌ” “Samed” (Sonunda bir kez “جَلَّ جَلَالُهُ” “Celle Celâlüh”)
- 100 defa “عَلِيٌّ” “Aliyy” (Sonunda bir kez “جَلَّ جَلَالُهُ” “Celle Celâlüh”)
- 100 defa “عَظِيمٌ” “Azîm” (Sonunda bir kez “جَلَّ جَلَالُهُ” “Celle Celâlüh”)
- 100 defa “مُحِيطٌ” “Muhît” (Sonunda bir kez “جَلَّ جَلَالُهُ” “Celle Celâlüh”)

Üçüncü ders:

Bu bölümde yer alan letâif zikirleri ikinci derse sonuna ilâve edilerek çekilir. Bu latîfelerin zikribittikten sonra birinci bölümün son esmâsı olan İhlâs sûreleri okunur. Dana sonra bir fâtiha'yı şerîf ve üç ihlâs-ı şerîf okunarak son duâ yapılır. Böylece ders

tamamlanmış olur. Letâif zikri mürşidin takdirine göre bölüm bölüm veya tamamı birden verilebilmektedir.

Latîfe-i Kalbimin ıslâhı için “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” 33 veya 100 kez

Latîfe-i Rûhumun ıslâhı için “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” 33 veya 100 kez

Latîfe-i Sırrımın ıslâhı için “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” 33 veya 100 kez

Latîfe-i Sırru’s-Sırrımın ıslâhı için “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” 33 veya 100 kez

Latîfe-i Hafîmin ıslâhı için “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” 33 veya 100 kez

Latîfe-i Ahfâmın ıslâhı için “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” 33 veya 100 kez

Latîfe-i Tûrâbiyyemin ıslâhı için “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” 33 veya 100 kez

Latîfe-i Mâiyyemin ıslâhı için “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” 33 veya 100 kez

Latîfe-i Nâriyyemin ıslâhı için “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” 33 veya 100 kez

Latîfe-i Hevâiyyemin ıslâhı için “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” 33 veya 100 kez

Latîfe-i Nefsiyyemin ıslâhı için “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” 33 veya 100 kez

Latâif-i Külliyyemin ıslâhı için “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” 33 veya 100 kez (Göletdervî, t.y.: 324-343)

Letâifin insan bedenindeki yerleri ve nurları şu şekilde açıklanmaktadır:

Latîfe-i Kalb: Nûru kırmızı, yeri sol memenin iki parmak aşağısı

Latîfe-i Rûh: Nûru açık sarı, yeri sağ memenin iki parmak aşağısı

Latîfe-i Sır: Nûru beyaz, yeri sol meme üzerinde iki parmak yukarıda

Latîfe-i Hafî: Nûru zümrüdü yeşil, yeri sağ meme üzerinde iki parmak yukarıda

Latîfe-i Ahfâ: Nûru ya ziyâde beyaz ya ziyâde siyah, yeri iki meme ortasında

Latîfe-i Nefs: Nûru turuncu-sarı, yeri iki kaş ortasında

Latîfe-i Külliye: Nûru ince uzun bir kalem şeklindedir. Yeri iki kaş yukarısı, perçem denilen mahallin tam ortasıdır.³³

Hâlisiyye şubsinde ilk dersi bir müddet çeken mürîde zaman içerisinde yeni ism-i şerîfler verilerek dersi artırılır. Manevî terakkî ve istidâd mukâbilinde zamanla dersin tamamı verilir. Seyr ü sülûkün her aşamasında mürîdâna arzu etmesi hâlinde gün içerisinde aynı

³³ Mustafa Yaşar İşçi Göletdervî, Miftâhu’l-İrşâd, Basılmamış Kitap, t.y.: 333.

viridini beş defaya kadar çekme izni verilmektedir. Bunun dışında günlük dersini çeken müride “Kelime-i Tevhîd” zikri tercih edilmekle birlikte gün boyu sayısız ve bulunduğu mekâna uygun olarak kalbî zikir ile istediği ism-i şerîfi zikretmesi tavsiye olunmaktadır.

Mustafa Hayri Baba ferdî zikirler hakkında şu tavsiyelerde bulunur: Mürîdânın her gün çekmesi gereken günlük tesbihler günün herhangi bir vaktinde çekilebilir. Ancak imsâk vaktinden evvel teheccüd namazı akabinde çekilmesini tavsiye ederiz. Şayet bu mümkün olmazsa sabah namazı sonrası veya gün içerisinde yakalanan ilk fırsatta çekilmesi gerekir. Mürîdin günlük dersini çekmeden geceleyip uyuması asla uygun değildir. Günlük feyzinden mahrum kalan mürîd seyr ü sülûk yolunda geri kalacağından mutlaka yatmadan evvel dersini çekmelidir.³⁴

Tarîkat Viridinin Aksatılması: Mustafa Hayri Efendi bîat edip ders alanların sâdece mürşidlerine değil, gerçekte Allah Teâlâ (c.c.) ve Resûlullâh (s.a.v.) Efendimize söz verdiklerini vurgulayarak günlük derslerin en az günde bir kez çekilmesinin elzem olduğunu ifade eder. O’na göre bunu ihmal edenler büyük zarara uğrayacaklardır. Viridlerine devam eden kişi ma’nen yücelmiş dağların zirvelerine doğru yol almıştır. Oradan düşmenin tahribatı da büyük olacaktır. Onun için nefesine, şeytanına uyararak tembellik edip derslerini bırakanların derhal tevbe edip yeniden başlamalarını telkîn etmektedir. Haftalık zikir meclislerine katılmak da bunun gibidir. Aksatırsanız Resûlullâh (s.a.v.) Efendimizden gelen manevî feyz kanalınız tıkanır ve kupkuru kalırsınız. Kalbiniz ve manevîyâtınız bozulur.³⁵

Hayri baba derki; bazı mürîdler, her gün çalışıp yevmiyelerini içkiye, kumara ve sâir yollara harcayıp sermâye biriktiremeyen gündelikçiler gibi manevî kazançlarını gybet ederek, yalan söyleyerek, küfür söyleyerek veyahut şeyhine muhabbet ve itikâdında samimi olmaması sebebiyle zâyi ediyorlar. Sonrasında, “Neden yıllardır çalıştığım halde bu yolda ilerleyemedim. Hâlbuki uzun zamandır gece gündüz gayret etmekteyim” gibisinden düşüncelere dalıyorlar. Bunların bazıları da keşif kerâmet peşinde olduklarından rızâ-yı ilâhî için olması gereken gayretlerini boşa çıkarmış oluyorlar. Çünkü bu yolda keşf-ü kerâmet aslâ gâye değildir. Sâlikin kalp gözü açılrsa bütün gizli sırlar kendisine a’yân olsa dahî kendisini mahlûkâtın en âdîsi olarak görmek zorundadır. Aksi halde hâlini kaybeder.³⁶

³⁴ Mehmet Albayrak, Halisa ve Seçkinleri, Basılmamış Kitap, t.y.: 125-126.

³⁵ Mustafa Hayri Öğüt. (2016). *Hacı Mustafa Hayri Baba*. İstanbul: Mega Basın Yayın, 64-65.

³⁶ Öğüt, Age., 43.

Hayri Efendi bu konuyu şu misalle açıklar: Meşâyıhtan birisine muhâlefet eden birisi dâimâ o zâtın aleyhinde konuşur, dedikodusunu yaparmış. O zât-ı muhterem de bir meyve tabağı hazırlatarak kendisine düşmanlık eden o adama göndermiş. Mürîdleri ne diye şeyhimiz bu adama ikrâmda bulunuyor diye kalben rahatsız olmuşlar. O zât mürîdlerine der ki; evlatlarım o bizim gıybetimizi yaparak bütün manevî sermâyesini bize ikrâm ediyor, bizim hata ve kusurlarımızı üstleniyorken bizim ona bir tabak meyve ikram etmemizin ne zararı olur. Demek ki birilerinin gıybetini eden mürîd manevî sermâyesini o sevmediği kişiye ikrâm ediyor ve kendisi beş parasız kalıyor. Diğer taraftan kazancını muhâfaza eden mürîd her gün harçlığının bir kısmını biriktire biriktire gün geliyor manevî sermâye sâhibi oluyor.³⁷

Tarîkat yoluna girecek olan kişilere gerekli olan en önemli şey ehl-i sünnet itikâdına sahip, güvenilir bir mürşid bulması gerçeğinden hareketle Hâlisiyye meşâyılı mürîdlere Peygamber vârisi gerçek bir Allah dostuna, kâmil bir mürşide intisâb ettiğinden emin olduktan sonra kendisine teslim-i küllî ile teslim olmalarını telkin ve tavsiye ederler. Mustafa Yaşar Efendinin ifâdesiyle (2018) daha kendisi Cenâb-ı Hakk (c.c.)'a ve Resûlullâh (s.a.v.)'a teslim olamayan birisine teslim olmanın günümüzde bazı tarîkat veya cemaatlerde olduğu gibi kişiyi dalâlet çukurlarına sürükleyeceği aşikârdır.³⁸

4. Halka-i Zikir / Cemaat Halinde Yapılan Zikir

Kâdiriyye-i Hâlisiyye'de haftada en az bir kez toplu sohbet ve zikir icrâ edilir. Mümkünse Perşembe'yi Cuma'ya bağlayan gece veya mürîdânın müsait olma durumlarına göre hafta sonuna denk getirilmeye çalışılan toplantılar hem sohbet hem de halka-i zikir şeklinde gerçekleştirilir. Hem hafta içi hem hafta sonu olmak üzere iki kez yapıldığı da görülmektedir. Hayri Baba, "Mürîdânın bazısının sohbetten, bazısının zikirten, bazısının da ilâhilerden feyz aldığı belirtmektedir. Mürîdân için haftalık şarj görevi gören sohbet ve zikir halkalarına katılım tarîkatın olmazsa olmaz şartlarından. Sâlikin haftalık sohbetten aldığı feyz ve tenbihât doğrultusunda kendisini bir ahtapot gibi saran dünya muhabbeti ve mâsivâ tuzağına karşı savunması, ibâdet ve taatinden feyz alması, kalbini dâimî zikre alıştırması ancak bu şekilde mümkün görülmektedir. Aksi halde ferdî zikirlerden yeterince muhabbet alamayan mürîdin kalbi zikr-i ilâhîye karşı soğuyarak sohbetleri tamamen terk etmesine sebep olabilir. Bunun akabinde ise mürîd namazlarını kılmakta zorluk çekmeye başlayabilir. Bu

³⁷ Öğüt, Age., 43-44.

³⁸ *el-Gunye* (1988). Thk. Ferac el-Velid, Bağdad: Mektebetü'ş-Şarki'l-Cedid. *el-Gunye li-Tâlibi Tariki'l-Hak*, Mısır: Matbaatu Muhammed Ali Sabîh, II, 208vd; çev. Abdülkâdir Akçiçek, *Hakkı Arayanların Kitabı*, İstanbul (Sağlam Kitabevi) 1991), 286.

sebeple ağır hastalık ve benzeri bir mazeret olmadıkça mürîdin haftalık sohbet ve zikir meclislerine katılması elzem görülmektedir.

Cemaat halinde yapılan zikirlerde sohbet uygulaması yine olmazsa olmaz konumdadır. Halka-i zikrin öncesinde Şeyh Efendi tarafından yapılan sohbet şeyhin bulunmadığı dergahlarda önceden görevlendirdiği “zâkir” diye adlandırılan görevliler tarafından yapılır. Sonrasında zikrullâh icrâ edilir. Bu sebeple Hâlisiyye şubesinde şeyhin bulunduğu meclisin dışındaki meclislerde görevlendirdiği “Zâkir, Nâib veya Nakîb” olarak isimlendirilen görevlilerin sohbet edebilecek seviyede ilim erbâbı olmalarına dikkat edilir. En azından asgarî düzeyde tasavvî ahlâk ve manevîyâta sahip olmayan, usûl ve kâidelerine uygun olarak Kur’ân-ı Kerîm okumasını dahi bilmeyen, akıcı bir üslupla kitap okuyamayan, sohbet etme kabiliyeti zayıf olan kişilerin görevlendirilmesi durumunda zikir cemaatine faydadan çok zarar vereceği, ehl-i sünnet tasavvuf anlayışının dışına kayarak önderlik ettiği cemaati tehlikeli mecrâlara sevk edeceği gerçeğinden hareketle tarîkat geleneğini devam ettiren Hayri Baba Hazretleri ve halîfeleri bu konuya azamî derecede hassâsiyet göstermişlerdir. Günümüz tarîkatlarının birçoğunun ehl-i sünnet dairesinden çıkarak aslî hüviyetini kaybetmesinin, sapkın itikâdlara yönelmesinin temelinde tarîkat şeyhlerinin ilim ve irfândan yoksun, ilim sahibi olsa dahi irfân ehli olmayan, manevî terbiye görmemiş liyâkatsiz kişiler olmaları ya da zaman içinde varlık benliğe düşüp sapmalarından kaynaklandığı âşikârdır. Hayri Baba Hazretleri bu durumu göz önüne alarak bu gibi kişilerin gerektiğinde ikaz edileceğini, kendilerini düzeltmedikleri takdirde yetkilerinin elinden alınacağını bildirmiştir. Bu noktada onun görevlendirdiği halîfe ve nakîblerine yaptığı şu ikazlar oldukça ehemmiyetli görülmektedir: “Kendinizi dâima bütün mahlûkattan ednâ ve alçak görünüz. Mahlûk-u Hüdâ'nın tamamını seviniz, hepsini bir tutunuz. Hiç kimseden hürmet ve ta'zîm beklemeyiniz, mütevâzi olunuz. İnsanlar arasında, bilhassa ders verdikleriniz ve zikir çektirdikleriniz arasında âmirâne hareket etmeyiniz. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v.) “Seyyidü'l-kavm hâdîmühüm: Bir kavmin efendisi onların hizmetinde olandır”³⁹ buyurmuştur. İnsanlara hizmet eden ulu insandır.”⁴⁰

Hâlisiyye şubesi haftalık sohbetlerinde ehl-i sünnet itikâdı ve fikhî bilgiler başta olmak üzere İslâm Tasavvufunun çeşitli konuları anlatılmaktadır. Tarîkat âdâb ve erkânı, İslâm Ahlâkı olmazsa olmaz konular arasındadır. Sohbet ve zikir meclisi intisablı olsun veya olmasın herkese açıktır. Rahatlıkla hiçbir sorguya maruz kalmadan insanlar bu zikir

³⁹ Deylemî, Müsned, II: 324.

⁴⁰ Öğüt, Age., 174.

meclislerini ziyâret edip o muhteşem manevî atmosferden istifâde ederek zikir sonrası ikram edilen güzel demlenmiş limonlu çaydan nûş edebilirler. Zikir meclislerine araç sıkıntısı sebebiyle gelmekte zorlananlara imkânı olanların yardımcı olmaları tarikat geleneği haline gelmiştir. Hâlisiyye dergâhlarını ziyârete gidenler günün her saati mütevâzi bir sofrâ ile karşılanırlar.

Hâlisiyye’de haftanın bir günü hanımlar için sohbet ve zikir amaçlı tahsîs edilmektedir. Mekân müsait ise hanımlara has bir dergâh inşâ edilir, değilse haftanın belirli bir günü dergâh erkek cemaate kapatılarak hanımlara hizmet verir. Şeyh Efendi, bulunduğu beldeye uygun bir odadan mikrofon tertibâtıyla sohbet eder. Müsait olmadığı durumlarda görevlendirilen hanım görevli hem sohbeti hem de zikrullâhı icrâ ettirir. Diğer il veya ilçelerde ise “zâkire” diye isimlendirilen ve şeyh efendi tarafımdan görevlendirilen bayan hocalar bu görevi yerine getirilir. Hanımların toplu zikirde seslerini muhâfaza etmeleri için gerekli eğitim titizlikle verilmektedir. Hâlisiyye şubesi mürşidleri toplumun yetiştirilmesinde annelerin eğitiminin önem ve değerini sık sık gündeme getirmektedirler.

Zikir meclislerinde zikrullâhın belirli bölümlerinde mürîdânın feyziyâb olması, Allâh Teâlâ (c.c.)’yı zikretmeye daha bir iştiyaklı olması amacıyla ara sıra ilâhî ve kasideler okunmaktadır. Ayrıca herhangi bir ism-i şerîf zikredilirken zikrin temposunu tertip etmek amacıyla ilâhî ve kaside okunması da söz konusudur. Bu uygulama gerek mürîdân, gerekse meclise yeni gelenler tarafından ilgiyle karşılanmakta ve müstefîd olunmaktadır. Hâlisiyye mürşidlerinin hemen hemen hepsini “Gelin Allâh diyelim”⁴¹ mısırâsıyla başlayan ilâhîyi

⁴¹ Gelin Allah diyelim,
Kalpten pası silelim,
Âlemler seyredelim,
Allâh Allâh dedikçe.
Nerde tevhîd çekilir,
Melekler sâf sâf gelir,
Hepsi tekbîr getirir,
Allâh Allâh dedikçe.
Zikr-i Hakk’a başlandı,
İsm-i Celâl hızlandı,
Arş-u A’lâ sallandı,
Allâh Allâh dedikçe.
Gönüller şâdân olur
Kaygudan azâd olur,
Can mülkü abâd olur
Allâh Allâh dedikçe.

terennüm ederek bütün Ümmet-i Muhammed'i Allâh Teâlâ (c.c.)'yı zikretmeye davet ederken görmek mümkündür.⁴²

Cemaat zikrinde oturur vaziyette/ kuûdî ve cehrî zikir esas alınır. Zaman ve mekân müsait ise Lafza-i celâl/ ﷲ ism-i şerîfinden itibaren ayağı kalkarak kıyâmî zikre geçilir.

4.1. Halka-i Zikir Âdâbı

Kâdiriyye-i Hâlisiyye'de toplu zikir halkası ile ilgili âdâb üç kısımdır. İlki zikir meclisine gelme âdâbı, ikincisi zikrullâh esnâsında riâyet edilmesi gereken âdâb, diğeri ise zikrullâh sonrası âdâptır.

4.1.1. Zikrullâh Meclisine Gelmeden Önce Uyulması Gereken Âdâb

İmkân ölçüsünde boy abdesti almak. Fırsat yoksa sünnet üzere abdest almak. Abdest için helâya gidilmişse yarım saate kadar istibrâ için beklemek, daha sonra abdest almak.

Meclise gelirken ihvânı, manen meclise teşrif eden rûhânîleri ve meşâyihın rûhâniyyetini rahatsız edecek ter kokusu, sigara kokusu, ağız kokusu ve çorap kokusu gibi kokulardan arınarak temiz ve bol kıyâfetler giymek.

Meclise gelmek üzere yola çıkınca tevbe ve istiğfâr ederek yolda günâh işlememeye azamî derecede özen göstermek.

Meclise gelirken gerek dergâha gelemeyen ihvândan gerekse intisâblı olmayan tanıdıklarından birilerini davet ederek onlarla birlikte gelmek.

Dergâhta kontrol altında tutmak şartıyla çocuklarını da zikrullâh meclisine getirmek, onların da istifâde etmelerine yardımcı olmak.

Gireceği mescidin Beytullâh'ın bir şubesi olduğunun, peygamberânın, pîr ve meşâyihın, şühedânın rûhâniyyetinin ve melâike-i kiramın orada hazır bulunduğu bilincinde olarak râbıta ile besmele çekerek, itikâfa niyet ederek⁴³, sağ ayakla ve mütevâzi bir şekilde girmek.

Gâfil olma Naci Yâ
Hakk'ı zikret dâimâ,
Seni zikreder Hüdâ,
Allâh Allâh dedikçe.

⁴² Benzer şiir ve kasideler için bkz.: Ahmet Karakuş, *Modern Türk Şiirinde Tasavvuf*, (İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2021).

⁴³ “Neveytü'l-İ'tikâfe Lillâhi Teâlâ Azze ve Celle: Aziz ve Celil olan Allah Teâlâ'nın rızası için itikaf'a niyet ettim.”

Dergâhta ihvândan birileri varsa onlara, yoksa mecliste bulunması muhtemel manevî şahsiyetlere selâm vererek girmek.⁴⁴

Dergâha girdiğinde uygun ve boş olan bir yere oturmak. Kapı önünde veya hizmeti engelleyecek bir yerde oturmamak. Mürşidi tarafından emredilmemişse kendine her zaman oturduğu özel bir yer edinmemek.

Şeyhinin sağını, solunu veya halkanın en önünü meclise gelmesi muhtemel misâfirler, ilâhi grubu, Kur'ân-ı Kerîm okuyacak hâfızlar veya tecrübeli ihvânından şeyh efendinin görevlendirdiği kişilerin oturması için boş bırakmak.

Herhangi bir mazereti yoksa dergâhta bulunduğu süre içerisinde dizde oturmak. Kendisine soru sorulmadıkça veya zaruret olmadıkça konuşmamak, dâimâ râbîta hâlinde zikir ve tefekkür ile meşgul olmak.

Mürşidi dergâha girdiğinde ayağa kalkarak Allâh Teâlâ (c.c.) için hürmette bulunmak. Elini öpmek kastıyla ısrar edip mürşidini eziyet vermemek. Mürşidi oturduktan sonra edeple oturup sohbetini beklemek.

Mürşidine herhangi bir soru sormak veya hâlini arz etmek gerektiğinde en uygun zamanı beklemek. İhvânâttan birileriyle meselesini halletmek mümkünse mürşidini meşgul etmemek.

Mürşidi sohbet ederken kendisini can kulağıyla dinlemek. Sohbet esnâsında soru sormamak. Şayet sormak istediği bir konu var ise sohbet sonrasında uygun bir şekilde sormak.

Sohbet esnâsında zaruret olmadıkça öksürmek, burnunu veya boğazını temizlemek gibi rahatsız edici hareketlerden sakınmak.

Sohbet ve zikrullâh esnâsında ihvânıyla laubâli hareketlerden, şakalaşmaktan ve gülüşmekten sakınmak.

4.1.2. Zikrullâh Esnâsında Uyulması Gereken Âdab

Hâlisiyye mürşidlerine göre zikrullâh ibâdeti bütün ibâdetlerden üstündür. Namaz, oruç, hac gibi yüce dînimizin emirlerinin farz olmasının sebebi o ibâdetlerin bâtınında olan zikrullâh nüktesi sebebiyledir. Bâtınında Allâh Teâlâ (c.c.)'nın zikrinin olmadığı bir ibâdet

⁴⁴ “Esselâmu Aleynâ mi'r-Rabbinâ ve Alâ İbâdillâhi's-Sâlihîn” diyerek girmek.

makbul değildir.⁴⁵ Bu sebeple zikrullâha günâhlarına tevbe ederek temiz bir kalp ve temiz bir lisanla başlamalıdır. Nasıl ki namaz ve diğer ibâdetlerimizi Yüce Rabbimizi görüyormuşçasına yapıyorsak, biz onu göremesek de O'nun bizi gördüğünü yakînen hissederek zikrullâh ibâdetini icrâ etmeliyiz. Melâike-yi Kirâm ve bütün enbiyâ ve evliyâullâhın, silsile-i meşâyih-i kirâm efendilerimizin ma'nen zikrullâha iştirâk ettiklerinin bilincinde olarak Yüce Rabbimizi zikretmeliyiz.

Zikrullâhta sesini zikri yöneten şeyhinin veya zâkirinin sesinden fazla çıkmayacak şekilde ayarlamak. Özellikle hanımlar zikir esnâsında seslerini iyi ayarlayarak bina dışına taşacak şekilde Şerîat-ı Ğarrâ'ya muhalif düşmemek.

İsm-i şerîfleri yanlış telaffuz ederek mürşidine veya kardeşlerine eziyet vermemek, sanki tek bir kişi okuyormuşçasına hep birlikte âhenk içerisinde söylemek. Ancak sadece ism-i şerîflerin telaffuzlarıyla meşgul olup manâyı elden kaçırmamak da elzemdir. Unutulmamalıdır ki, asıl zikir Cenâb-ı Hak (c.c.)'ın kalpte hatırlanmasıdır. Lisan, kalp ve zihin birlikte zikre iştirâk ederse asıl amaca ulaşılmış olur.

Zikir esnâsında vücudun sadece belden yukarısı, sünnet üzere rüzgârda ekin başaklarının sallanması gibi sallanmalıdır. Boynunu ve başını bedeninden ayrı olarak hareket ettirmemelidir.

Zikrullâhın başlangıcından sonuna kadar gözlerini mutlaka kapalı tutmak, kalbine yoğunlaşmak. Yine zikrin başından duâsının bitimine kadar geçerli bir mazereti olmadıkça, mürşidinden izin almadan halkayı terketmemek. Mecbûren kalkması gerekiyorsa gözleriyle veya kalben mürşidinden izin alarak kalkmak.

Hayri Baba Hazretleri zikrullâh meclisleri ve zikir âdâbı hakkında şunları beyân eder: “Nasıl ki bizler aydınlık bir gecede gökyüzündeki yıldızları göstererek, şu daha parlak, şu ondan da parlak diye tavsîf ediyorsak, semâ ehli de yeryüzünde bulunan zikrullâh meclislerinin ma'nen yaydıkları nûra bakarak, şu meclisin nûru daha parlak, yok şu daha parlak diye aralarında konuşarak o meclisleri ziyâret ederler. Bizler görelim veya görmeyelim Cenâb-ı Hak (c.c.)'ın zikir meclislerine olan nazarı, enbiyâ, evliyâ ve melâike-i kirâmın teşrîfleri o meclisleri nurlandırır. Bu nûru gören semâ ehli de o meclisleri sever ve ziyâret ederler.⁴⁶ İsm-i şerîfleri telaffuz ederken doğru ve aynı ses seviyesinde, dâimâ sağdan sola doğru, hep birlikte, âhenkle sallanarak zikretmeliyiz ki, dünyâ ve âhiret saâdetimize, feyz-i

⁴⁵ Albayrak, Age., 139.

⁴⁶ Albayrak, Age., 139.

ilâhîye mazhâr olmamıza vesîle olsun. Allâh Teâlâ (c.c.) kendisini zikredenlerin mübârek isimlerini doğru telaffuz etmesini ister. Garip sesler çıkararak veya ism-i şerîfleri yanlış bir şekilde uzatarak veya kısaltarak okunmasından hoşlanmaz. Bizler kul iken ismimizin yanlış telaffuz edilmesine tahammül edemeyiz. Âlemlerin Rabbinin buna rızâ göstermesi söz konusu olabilir mi?

Seslerimiz ne çok yüksek ne de çok alçak olmalı, “Hayru’l-umûri evsatuhâ: İşlerin en hayırlısı orta halli olanıdır” düsturunca olmalıdır. Henüz zikretmeyi öğrenememiş olup tempoyu bozanlar, ancak kendisi duyacak kadar kısık bir sesle zikretmelidir. Zikirde zâkirbaşının sesini bastırarak kadar sesi yükseltmek doğru değildir.

Zikrullah esnâsında ihvânı birbirlerinin kollarını tutmalarına gerek yoktur. Zikrullâhı yöneten kişi özellikle kol kola tutulmasını istemediyse uygun olan tutmamaktır. Zikir yaparken öne doğru sallanmak yanlıştır. Sağa sola doğru ve de hafif hafif sallanarak zikredilmelidir. Zikir esnâsında elleri çırpılmak yanlıştır. Bu durum diğer ihvânın huzûrunun bozulmasına da sebep olur.⁴⁷

Hayri Baba Hazretlerinin oğlu Abdükâdir yaşadığı bir olayı şöyle anlatmıştır: “Bir defasında Hayri Baba Hazretleri Malatya’da zikrullâh yaptırıyordu. Baktım ki ihvânın hiç neşesi yok. Âdetâ zoraki zikrediyorlar. Ben de bir ara uyukladım. Zuhuratımda baktım ki halka hâlinde bir dizi ampul var. Babam da o ampulleri kontrol ediyor. Bana dedi ki “Bir de makinist olduğunu söylüyorsun, baksana şu ampullere”. Baktığımda ampullerin içerisinde üç tânesinin içinin kan ile dolu olduğunu gördüm. Onları değiştirmeye çalışırken uyandım. Babam halkadan üç kişiyi çıkarıp onların kenarda oturarak zikre iştirâk etmelerini söyledi. O andan itibâren ihvânın feyzi eski haline döndü. Herkes zevkle zikretmeye başladı. Halkada birisinin kafası bozulunca kendisine kadar gelen feyz öteye geçemediği için diğerlerinin hakkına girmiş ve onların feyzine engel olmuş olur.”⁴⁸

4.1.3. Zikrullâh Sonrası Dikkat Edilmesi Gereken Âdâb

Şeyh Efendi veya Zâkirbaş zikrullâhı bitirdiğinde Hâlisiyye meclislerinde çay ikrâmı yapılır. Bu esnâda mürîdânın aşağıdaki âdâba uymaları tavsiye olunur:

Zikir esnâsında ve sonrasında soğuk su içmemek.

Zikrullâh sonrasında zarûret olmadıkça konuşmamak.

⁴⁷ Ögüt, Age., 40.

⁴⁸ Albayrak, Age., 64.

Zikir sayesinde oluşan sekînet halinden istifâde etmek.

Zikir yaparken gördüğü zuhûrâtı⁴⁹ şeyhine anlatmak.

Zikrullâhta elde ettiği manevî hâli sonraki günlere taşımak için gayret sarfetmek.

Lâyık-ı vechile zikredemediği için istiğfâr etmek.

4.2. Halka-i Zikrin Yapılışı

Cemaatle yapılan zikrullâha bir Fatihâ, üç İhlâs-ı Şerîf ve bir salevât-ı şerîfe okunup silsile-i meşâyih'in ruhlarına hediye edilir: “Hâsıl olan sevâbı Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) Efendimizin mübârek rûh-u şerîflerine, İmâm-ı Ali, İmâm-ı Hasan, İmâm-ı Hüseyin, Şeyh Hasan-ı Basrî, Pîrimiz Abdülkâdir Geylânî Hazretlerinin, Hacı Mustafa Hayri Baba Hazretlerinin ve Hacı Mustafa Yaşar Baba Hazretlerinin mübârek rûh-u şerîflerine ve şeyhimizin rûhâniyyetine ve bunların arasında Tarîkât-ı Âliyye-i Kâdiriyye'den gelmiş geçmiş bil cümle silsile-i meşâyih-i kirâm efendilerimizin ervâh-ı şerîflerine hediye ettim” denir.

Beş dakika تَفَكُّرُ الْمَوْتِ Tefekkür-ül-Mevt/Ölüm hali düşünülür.

Beş dakika الرَّابِطَةُ الشَّرِيفَةُ Râbitâ-i Şerîfe / Cenâb-ı Hakk'tan, şeyhine kadar düşünülür. (Râbita Hayri Baba Hazretlerine yapılır.)

Daha sonra:

“İlâhî ente إلهي أنت مفضودي و رضاك و إفاك مطلوبي و أعطيني محبتك و معرفتك يا الله جل جلاله،” maksûdî ve rızâke ve ligâke matlûbî ve a'tinî muhabbeteke ve ma'rifeteke yâ Allâh (c.c.)” denir.

Sonrasında “Eûzübillâhimineşeytânirracîm Bismillâhirrahmânirrahîm hîn-i bulûğumuzdan (küçük yaşımdan) bu ana gelinceye kadar elimizden, dilimizden, gözümüzden ve sâir azâ-i cevârihlerimizin cümlesinden, kelime-i küfür, hata, isyan her ne gibi rızâna muhâlif amelde bulunduysak, cemiisine nâdim ve pişmân olup bir dahî işlememeye azmen cezmen kast eyledik tövbe Ya Rabbi.” diyerek zikrullâha başlanır.

3 defa “أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ” “Estağfirullâh”

Üçüncüsünde birer kez “أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الْعَظِيمَ يَا مَا لَكَ الْمَلِكِ الْقَدِيمِ” “Ezelî olarak mülkün tek sahibi olan Şanı Yüce Allah'tan (c.c.) mağfiret dilerim.”

⁴⁹ Zuhûrât: Uyanıkken görülen rüya.

“Bütün yaratılmışların Rabbi olan Şâni Yüce Allâh (c.c.)’tan mağrifet dilerim.”

“Bütün hatâ ve kusurlarımdan dolayı Şâni Yüce olan Allâh (c.c.)’tan af dilerim.”

“Bütün günâhlarımdan dolayı Şâni Yüce olan Allâh (c.c.)’tan af dilerim.” dedikten sonra 11 defa “اللَّهُ اسْتَغْفِرُ اللَّهَ دَائِمًا اسْتَغْفِرُ اللَّهَ” Allâh Estağfirullâh dâim Estağfirullâh” denilir. Sonunda bir kez “الْعَظِيمِ الْكَرِيمِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ” “Sonsuz azamet ve ikram sahibi, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan, gerçek hayat sâhibi, bütün yarattıklarının işlerini çeviren, başlangıcı ve sonu olmayan Allâh Teâlâ’dan dâimâ af ve mağfired dilerim ve günâhlarımdan dolayı ondan beni bağışlamasını isterim” denir.

Daha sonra zikri yöneten kişi “أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ” der. Sonrasında topluca genellikle 21 defa besmele “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ” zikri yapılır.

Sonrasında zikri yöneten kişi Eûzü Besmele ile birlikte Fâtihâ-yı Şerîf okur:

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ * الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ * مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ * إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *
إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ * صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ *

Daha sonra Ahzâb Sûresinin 56. Âyet-i kerimesini okur:

“إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا”

“Allâh ve melekleri, Peygamber’e salât ederler. Ey mü’minler! Siz de ona salât ve tam bir teslimiyetle selâm edin.” Ahzâb, 56)

Sonra bir kez, اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ عَدَدَ كَمَا لَلَّهِ وَكَمَا يَلِيقُ بِكَمَالِهِ.

“Allâhım, Efendimiz Hz. Muhammed’e ve O’nun âline, Allâh için olan her şey ve Allâh’ın kemâline lââyık olanlar sayısınca salât ve selâm eyle”

Bir kez, اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَى شَمْسِ الضُّحَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ عَدَدَ كَمَا لَلَّهِ وَكَمَا يَلِيقُ بِكَمَالِهِ.

“Allâhım, kuşluk güneşi gibi parlayan Hz. Muhammed’e ve O’nun âline, Allâh için olan her şey ve Allâh’ın kemâline lââyık olanlar sayısınca salât ve selâm eyle.”

Bir kez, اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَى نُورِ الْهُدَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ عَدَدَ كَمَا لَلَّهِ وَكَمَا يَلِيقُ بِكَمَالِهِ.

“Allâhım, hidâyet nûru Hz. Muhammed’e ve O’nun âline, Allâh için olan her şey ve Allâh’ın kemâline lââyık olanlar sayısınca salât ve selâm eyle.”

لِللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَى خَيْرِ الْوَرَعِ مُحَمَّدٍ وَعَلَىٰ آلِهِ عَدَدَ كَمَا لِلَّهِ وَكَمَا يَلِيْقُ بِكَمَالِهِ. Bir kez,

“Allâhım, insanların en hayırlısı olan Hz. Muhammed’e ve O’nun âline, Allâh için olan her şey ve Allâh’ın kemâline lâyıık olanlar sayısınca salât ve selam eyle.”

لِللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَىٰ بَدْرِ الدُّجَىٰ مُحَمَّدٍ وَعَلَىٰ آلِهِ عَدَدَ كَمَا لِلَّهِ وَكَمَا يَلِيْقُ بِكَمَالِهِ. Bir kez,

“Allâhım, karanlıkta doğan dolunay gibi parlayan Hz. Muhammed’e ve O’nun âline, Allâh için olan her şey ve Allâh’ın kemâline lâyıık olanlar sayısınca salât ve selam eyle”

وَ صَحْبِهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ تَسْلِيمًا كَثِيرًا.

“Ve aynı şekilde bu salâtların tümü O’nun ashâbının üzerine olsun, O’nun ve onların tümünün üzerine sayısızca selamlar eyle Yâ Rabbî” denir.

Sonra: “أَفْضَلُ الذِّكْرِ فَاعْلَمَ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” “İyi bil ki, zikrin en faziletlisi “Lâ ilâhe illallâh”tır âyetini okur. Bir miktar “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” kelime-i tevhîd zikri yapılır, sonunda bir defa,

الْمَلِكُ الْحَقُّ الْمُبِينُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ صَادِقُ الْوَعْدِ الْأَمِينُ

“Hak ve gerçek oluşu apaçık olan yegâne hüküm ve iktidar sahibi olan Allâh’tan başka ilâh yoktur, Emîn/Güvenilir, Va’deinde Sâdık olan Muhammed (s.a.v.) Allâh (c.c.)’ın Resûlüdür” denir.

5/7 kez: “أَنْتَ الْهَادِي أَنْتَ الْحَقُّ لَيْسَ الْهَادِي إِلَّا هُوَ” “Hidâyete erdiren ve Hakk olan yalnız sensin, senden başka doğru yola erdirecek yoktur”, sonunda,

“يَا هُوَ يَا مَنْ هُوَ لَيْسَ الْهَادِي إِلَّا هُوَ” “Ey hidâyete erdirici Rabbim, Ey kendisinden başka hidâyete erdirici olmayan.”

5/7 kez: “يَا سَلَامٌ سَلِّمْ يَا رَبِّ سَلِّمْ” “Ey selâmete erdirici olan Allâhım bizi selâmete erdir, Ey Rabbim ne olur bizi selâmete erdir,” sonunda “هُوَ تَسْلِيمًا كَثِيرًا” “Hû, sayısız selamlarla birlikte Ey Allâhım!”.

5/7 kez: “يَا رَحِمَ الرَّاحِمِينَ إِرْحَمْنَا” “Ey merhametlilerin en merhametlisi olan Allâhım bize merhamet eyle”, sonunda: “بِحُرْمَتِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ” “Peygamberlerin Efendisi olan Hz. Muhammed (s.a.v.) hürmetine.”

5/7 kez: “يَا أَكْرَمَ الْأَكْرَمِينَ أَكْرَمْنَا” “Ey ikram edenlerin en cömerdi olan Allâhım bize lütfunla ikram eyle,” sonunda: “بِحَاهِ سَيِّدِ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ” “Öncekilerin ve sonrakilerin Efendisi (olan Peygamber Efendimizin) yüzü suyu hürmetine...”

Sonra bir miktar: “يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ” “Ey dâimâ gerçek hayat sahibi olan, ey bütün varlığın idâresini yürüten Rabbim,” sonunda, “يَا ذَا الْجَلَالِ وَ الْاِكْرَامِ” “Ey Celâl ve ikram sahibi Rabbim.”

Bir miktar: “اللَّهُ” “Allâh” sonunda, “جَلَّ جَلَالُهُ عَمَّ نَوَالُهُ وَلَا إِلَهَ غَيْرُهُ” “Şerefi yüce olan, bütün mahlûkata bol bol rızıklar veren ve kendinden başka ilâh olmayan Allâhım.”

Bir miktar “حَيَّ اللَّهُ - حَيَّ اللَّهُ” sonunda, “جَلَّ جَلَالُهُ عَمَّ نَوَالُهُ وَلَا إِلَهَ غَيْرُهُ” “Şerefi yüce olan, bütün mahlûkata bol bol rızıklar veren ve kendinden başka ilâh olmayan Allâhım.”

Bir miktar: “حَيَّ يَا حَيَّ” “Hay Yâ Hay”

Sonunda “جَلَّ جَلَالُهُ عَمَّ نَوَالُهُ وَلَا إِلَهَ غَيْرُهُ” “Şerefi yüce olan, bütün mahlûkâta bol bol rızıklar veren ve kendinden başka ilâh olmayan Allâhım.”

Bir miktar “هُوَ اللَّهُ” “Hû Hû Allâh” Sonunda “جَلَّ جَلَالُهُ عَمَّ نَوَالُهُ وَلَا إِلَهَ غَيْرُهُ”

“Şerefi yüce olan, bütün mahlukâta bol bol rızıklar veren ve kendinden başka ilâh olmayan Allâhım.”

Bir miktar: “حَيَّ حَيَّ اللَّهُ” “Hay Hay Allâh” sonunda, “جَلَّ جَلَالُهُ عَمَّ نَوَالُهُ وَلَا إِلَهَ غَيْرُهُ”

“Şerefi yüce olan, bütün mahlûkâta bol bol rızıklar veren ve kendinden başka ilâh olmayan Allâhım.” denir.

Sonra bir kez:

هُوَ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى الْمُصْطَفَى هُوَ نَبِيُّ الرَّسَالَةِ وَبِحَرِّ الصَّفَا هُوَ جَرَّاعٌ مَسْجِدٌ وَ مِحْرَابٌ وَ مَنْبَرٌ، هُوَ أَبُو بَكْرٍ عُمَرُ
عُنْمَانُ يَا حَيْدَارُ.

Sonunda, رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ

“Ey Allâh’ım! Risâlet Peygamberi, safâ denizi, mescid, mihrab ve minberlerin nûru olan Habîbin Muhammed Mustafa’ya ve O’nun dört yârı olan Ebubekir, Ömer, Osman ve Haydar/Hz. Ali’ye salât eyle. Allâh’ın rahmeti hepsinin üzerine olsun,” denir.

Sonra üç kez:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلِّمْ “Allâhım, Efendimiz Hz. Muhammed’e, O’nun âline, ashâbına salât ve selâm eyle” Sonunda: “هُوَ تَسْلِيمًا كَثِيرًا” “Ey hidâyet kaynağı Allâhım, aynı zamanda bolca selâmını da ikram eyle,” denir.

Daha sonra üç kez “تَكْبِيرِ الشَّرِيفِ” getirilir.: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ لِإِلَهِ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ وَاللَّهُ أَحْمَدُ.

Son olarak “اَشْرِيفِ الشَّرِيفِ” (Genellikle Bakara Sûresinin son iki âyet-i kerimesi (Âmenerrasûlü) okunur ve “zikir duası” yapılarak bitirilir.

SONUÇ

Sûfiler Allah Teâlâ'ya vâsıl olup dostluğunu kazanmanın yolunun farz ibadetlerin yanı sıra bütün nâfilelerin titizlikle yerine getirilmesinden geçtiğini beyan etmektedirler. Ayrıca mâhiyetinde Allah'ın zikrinin yer almadığı hiçbir ibâdetin Hak katında bir değerinin olmadığı gibi, böylesi bir ibâdetin kulu Allah'a yakınlaştırmasının mümkün olamayacağını belirtmektedirler. Onlara göre zikrullah bütün ibadetlerin özüdür. Allah için yapılan her amel de özünde zikrullahı barındırmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de 292 yerde zikirden bahsedilmesi, Peygamber Efendimizin zikirle ilgili çokça hadis îrâd etmeleri konunun önemini ortaya koymaktadır.

Mutasavvıflar başlangıçta dil ile yapılan zikrin devâmında kalbe intikal edeceğini, sonrasında insan bedeninde yer alan latîfelere sirâyet edeceğini, nihâyetinde ise bütün beden zikri olarak tarif edilen "zîkr-i sultânî"ye varılacağını ifade etmektedirler. İşte bu mülâhazaların neticesi olarak Kâdiriyye tarikatında evrâd ve ezkâra çok önem verilmektedir.

Kâdiriyye-i Hâlisiyye meşâyihî kendilerine intisâb eden mürîdana üç çeşit zikir telkininde bulunmaktadırlar. Bunlar her müridin yevmî olarak yerine getirmesi gereken virdlerden oluşan ferdî zikirler, haftalık icrâ edilen toplu sohbet ve zikir halkasına icâbet etmek suretiyle gerçekleştirilen toplu zikirler ve mürîdanın istidat ve muhabbeti miktarınca günün her anında yerine getirmesi hedeflenen dâimî zikirlerdir. Ferdî zikirlerin mürşidin telkinine uygun şekilde, mümkünse seher vaktinde yapılması tavsiye olunur. Mümkün olmadığı zamanlarda günün herhangi bir vaktinde mutlaka yerine getirilmesi tavsiye edilir. Toplu zikirler haftada bir veya iki kez yapılır ve mürîdanın mutlaka katılması istenir. Dâimî zikir ise bunların dışında sayısız bir şekilde, mürşidin telkin ettiği bir esmâ varsa onu, yoksa kelime-i tevhid başta olmak üzere esmâü'l-hüsnâ'dan herhangi birisinin gün boyu zikredilmesidir.

Kâdiriyye Tarîkatı Hâlisiyye Şubesi'nde zikir usulü genel anlamda cehrî olmakla beraber ferdî zikirlerin hafî olarak yapılması da söz konusudur. Aynı şekilde nefsânî tariklerin esmâ-i seb'a usulü esas olmakla beraber rûhânî tariklerin letâif zikri de icrâ olunmaktadır. Dolayısıyla farklı zikir usulleri cem edilmek suretiyle mürîdanın seyr-ü sülûkunu daha kısa zamanda ve etkili bir şekilde tamamlaması hedeflenmektedir. Ferdî ve toplu zikirler kuûdî olarak yapılırken toplu zikirler zaman zaman kâiden (ayakta) de yapılır. Zaman zaman zikrullah esnâsında veya esmâ zikirlerinin arasında ilahi ve kasideler söylendiği gibi semâ' şeklinde dönerek zikredildiği de vâkidir. Kâdirî zikir meclisleri tarîkata intisaplı olsun veya

olmasın gerek kadirî gerek diğerk tarikat mensupları olsun Ümmet-i Muhammed'in tamamına açıktır.

KAYNAKÇA

Abdülkâdir Geylânî, el-Fethu'r-Rabbânî ve'l-Feyzu'r-Rahmânî, Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1973 çev. Abdülkâdir Akçiçek, İlahi Armağan, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1988.

_____, el-Gunye. Thk. Ferac el-Velid, Bağdad: Mektebetü's-Şarki'l-Cedid. el-Gunye li-Tâlibî Tarîki'l-Hak, Mısır, Matbaatu Muhammed Ali Sabîh, 1988, çev. Abdülkâdir Akçiçek, Hakkı Arayanların Kitabı, İstanbul, Sağlam Kitabevi, 1991

Abdulcebbar Kavak. Osmanlı Döneminde Kuzey Irak'ta Tasavvuf 17. Yüzyıl. Ankara, Hermes Ofset, 2016.

Abdülaziz Cumhur. Sultânu'l Evliyâ Hz. Abdülkâdir Geylânî: Asrı, Hayatı, Tarîkatı, Eserleri, İstanbul, Cumhur Yayınları, 1981.

Ahmet Karakuş, Modern Türk Şiirinde Tasavvuf, (İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2021).

Ayhan Selçuk, "Kurtlar Vadisi Irak Filminde Kültürel Ögeler ve Kimlik Sunumları Üzerine Bir İnceleme", İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi 22 (Kış-Bahar), 2006.

Birol Yıldırım. Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2019.

_____, Kemaliyeli (Eğın) Tanınmamış Bir Velî: "Fütûhî Baba" ve "Tuhfetü'l-mecâlis" Adlı Eseri", Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, 2018.

Harirîzâde Muhammed Kemaleddin. Tıbyânu Vesâili'l Hakâyık fi Beyâni Selâsili't Tarâik. Süleymâniye Kütüphanesi; İbrahim Efendi, No: 430 432, III/I, vr.37, t.y.

Hocazâde Ahmed Hilmî. Hadîkatü'l Evliyâ'dan Silsile i Meşâyih-i Kâdiriyye, İstanbul, Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, H. 1318.

Hüseyin Fevzi Paşa. Ukûdi'l Cevâhir fi Selâsili'l Ekâbir, trc. Melih Yuluğ, İstanbul, Uluçınar Yayınları, 1979.

Hüseyin Vassâf, Sefine i Evliyâ, Osmanlıca'dan çev. Mehmet Akkuş Ali Yılmaz, İstanbul, Seha Neşriyat, 1990.

İmam Şa'ranî. Tabakâtü'l Kübrâ, trc. Abdülkâdir Akçiçek, İstanbul, Erkam Yayınları, 1986.

İmam ı Rabbânî, Ahmed b. Abdülahad el-Fârûkî es-Serhendî. el-Mektûbât, İstanbul, Demir Kitapevi, 1963.

İsa Çelik. Vuslata Davet - Kırmımlı Selim Baba Hayatı Ve Tasavvufi Eserleri, İstanbul, İnsan Yayınları, 2004.

İslam Alimleri Ansiklopedisi, t.y., 18 cilt.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı. Osmanlı Tarihi, I XI, 2. bs., Ankara, TTK. Basımevi, 1983.

Mehmet Albayrak, Halisa ve Seçkinleri, Basılmamış Kitap, t.y.

Mehmet Zeki Pakalın. Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, MEB I III, 2. Bs I, 1971.

Muhammed b. Yahya et-Tâdifî. Kalâidü'l-Cevâhir fî Menâkıbi'ş-Şeyh Abdilkâdir el-Cîlânî, Kâhire, Matbaa-i Meymene, 1317.

Muhittin Uysal, Tespit veYorum Bakımından Tasavvuf Kitaplarında Bulunan İhtilafı Haberler. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi,1999.

Mustafa Hayri Öğüt. Hacı Mustafa Hayri Baba. İstanbul, Mega Basın Yayın, 2016.

Mustafa Yaşar İşçi Göletdervî, Miftâhu'l-İrşâd, Basılmamış Kitap, t.y.

Nihat Azamat. "Kâdiriyye" İstanbul: DİA, TDV Yayınları, 2001.

Osman Türer. Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi, İstanbul, Seha Neşriyat, 1998.

Sadık Vicdânî. Tomâr ı Turûk ı Aliyye: Tarîkatler ve Silsileleri, Melâmiyye, Kâdiriyye, Halvetiyye, Sûfî ve Tasavvuf, haz. İrfan Gündüz, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1995.

Selçuk Eraydın. Tasavvuf ve Tarîkatlar, 6.bs., İstanbul, İFAV Yayınları, 2001.

Süleyman Uludağ. Abdülkâdir Geylânî. İslâm Ansiklopedisi. (I/234-239) İstanbul, TDV. Yayınları, 1988.

Yaşar Nuri Öztürk. Tasavvufun Ruhu ve Tarîkatlar, İstanbul, Sidre Yayıncılık, 1988.